

Met hoeveel teleurstelling dit jarenlang speuren gepaard kan gaan, leerde mij het volgende. Sinds 1922 was een collectie oorkonden, afkomstig van het Leeuwarder dominicanessenklooster, uit het zicht geraakt. Verwacht mocht worden, dat van het zusterklooster uit enig zijlicht zou vallen op de Leeuwarder predikbroeders. In 1951 wees een Vlaamse dominicaan in Rome ons de goede weg naar Gent. Ruim zestig oudfriese oorkonden kwamen te voorschijn. Bij publikatie ervan in 1977 leverde dit geheel Wolfs zegge en schrijve één gegeven voor diens monasticon. Alleen eigendomtitels bleken bewaard gebleven.

Aan de auteur van dit gedegen werk komt voor zijn doorzettingsvermogen alle eer toe.

M. P. van Buijtenen

F. P. van Oostrom, *Reinaert primair. Over het geïntendeerde publiek en de oorspronkelijke functie van Van den vos Reinaerde* (Kwarto-reeks IV; Utrecht: HES, 1983, 39 blz., f19,50, ISBN 90 6194 413 9); Idem, *Beatrijs en tweefasestructuur. Over de betrekkingen tussen wereldlijke en geestelijke cultuur in de middeleeuwen* (Inaugurale rede Leiden 1983; Utrecht: HES, 1983, 27 blz., f15,-, ISBN 90 6194 493 7).

Het onderzoek naar de lezers van literaire teksten is in de mode. Met enige ironie constateert Van Oostrom in *Reinaert primair* dat De Vooy's al in 1903 onderzoek in die richting bepleitte. Historici zullen eerder aan andere studies denken, bijvoorbeeld aan het hoofdstuk dat Marc Bloch in *La société féodale* van 1939 wijdde aan de chansons de geste. Daarin zette hij uiteen dat deze epische teksten niet de harde feiten opleveren waar de historici van zijn tijd op uit waren, maar des te meer over de gevoelens en gedachten van de maatschappelijke laag, waarvoor ze bestemd waren, de ridders. Na de oorlog zou Rita Lejeune dit spoor volgen in *Recherches sur le thème. Les chansons de geste et l'histoire* uit 1948. Stimulerend was ook het mooie boek dat Dorothy Whitelock schreef over het publiek van de *Beowulf*, door middel van een analyse van dit oudengelse epos wist zij door te dringen tot de mentaliteit van degenen voor wie het bestemd was, gekerstende Angelsaksen, die geïnteresseerd waren in hun heidense verleden.

In de lezing die W. P. Gerritsen in 1973 voor het Historisch Genootschap hield kwam hij tot dezelfde conclusie als Marc Bloch. Hij betoogde dat men in de chansons de geste geen beeld krijgt van de middeleeuwse maatschappij, wel een inzicht in de problemen en idealen die de middeleeuwse gemoederen bezighielden (*BMGN*, LXXXIX (1974) 241-261, 247). In die optiek is het onderzoek naar de publieken van literaire teksten natuurlijk van cruciaal belang: zo kan men de teksten in hun oorspronkelijke context plaatsen. In *Reinaert primair* doet Van Oostrom een poging het publiek van de *Reinaert* te achterhalen.

Nu is de *Reinaert*filologie zo langzamerhand uitgegroeid tot een wetenschap op zichzelf, waartegenover de buitenstaander geneigd is een luisterende houding aan te nemen. Ongetwijfeld zal Van Oostrom's opstel opnieuw tot discussies leiden. In zijn inleiding zegt hij nadrukkelijk niet te verwachten het laatste woord over deze materie gesproken te hebben. Die discussie laat ik graag over aan de ter zake kundigen en bepaal mij ertoe de voor historici interessante conclusies hier kort weer te geven.

Het onderzoek naar het middelnederlandse literaire publiek moet zich bij voorkeur richten op de opdrachtgevers. Op grond van een voorlopige inventarisatie poneert Van Oostrom de volgende werkhypothese: sociaal gezien is de stimulering van de middelnederlandse letterkunde in de allereerste plaats een aangelegenheid van de hoge adel; chronologisch gezien is er pas vanaf het midden van de dertiende eeuw sprake van een intensief middelnederlands literair leven; regionaal gezien zijn de hofkringen van Brabant en Holland veruit de belangrijkste centra van middelnederlandse cultuur.

De *Reinaert* lijkt niet in dit beeld te passen, maar dat komt omdat er ten aanzien van dit dierenepos twee opvattingen steeds weer klakkeloos herhaald zijn. Volgens sommigen zou de *Reinaert* een 'volks' werk zijn; de populistische opvatting wordt door de tekst niet gedekt, gezien de afkeer waarmee daarin gesproken wordt over de dorpelingen die Bruun aftuigen. Vaker is verkondigd dat de *Reinaert* opvattingen van de opkomende burgerij zou weerspiegelen. Ook deze opvatting is volgens Van Oostrom niet houdbaar. Het publiek van dit werk moet aan het hof gezocht worden. Het oudfranse voorbeeld, de *Roman de Renart*, was voor een aristocratisch publiek bestemd. Nog in de veertiende en vijftiende eeuw konden burgers hoogstens de aristocratische cultuur imiteren; culturele emancipatie van die laag in de dertiende eeuw is ondenkbaar. Dat de middelnederlandse *Reinaert* voor een aristocratisch publiek bestemd was blijkt uit het feit dat in teksten die zeker of waarschijnlijk in een aristocratisch milieu functioneerden verwijzingen ernaar voorkomen. Bovendien is de *Reinaert* overgeleverd in twee handschriften die voor de adel bestemd waren en was de tweede *Reinaert*, waarin de eerste geïncorporeerd werd, een voor het hof bestemde tekst.

Boeiend is de ontzenuwing van een argument ten gunste van de burgerlijke herkomst van de *Reinaert*. Dit werk heeft mogelijk deel uitgemaakt van de boekerij van een veertiende-eeuwse Gentse poorter. Deze bezat echter overigens alleen werken uit de hoofse sfeer. Moeiteloos laat dit gegeven zich invoegen in het beeld van de burgers die toen bezig waren zich het culturele prestige van de adel te verwerven.

Vervolgens gaat Van Oostrom na hoe de adel voor wie deze tekst bestemd was er tegen aankeek. Hij laat een aantal middelnederlandse auteurs, allen hovelingen, aan het woord. Zonder uitzondering blijken zij *Reinaert* te veroordelen. In hun ogen was hij het prototype van de onbetrouwbare raadgever van de vorst, de gewetenloze intrigant. Maar hoe laat het zich rijmen dat de *Reinaert* bedoeld is voor het hof terwijl hij daarvan een negatief beeld geeft? De *Reinaert* was bedoeld als verstrooiing en hoefde dus niet als een serieuze aanval opgevat te worden. Verder worden de hovelingen voorgesteld als dieren, wat een zekere afstand schept. En daarnaast stonden veel andere literaire werken, waarin het positieve zelfbeeld van het hof bevestigd werd, bijvoorbeeld *Karel ende Etegest*, waarmee Van Oostrom de *Reinaert* vergelijkt.

In de gang van de twee verhalen constateert hij parallellen, maar radicaal verschillend is de waardering voor het hof. In *Karel ende Etegest* is het hof het centrum van de beschaafde wereld, waarheen *Etegest* terugkeert, terwijl *Reinaert* het hof verlaat voordat een verandering in de machtsverhoudingen hem kan bedreigen. De *Reinaert* moet gelezen worden als kritiek van binnenuit, produkt van een zelfbewuste elite die zich van tijd tot tijd twijfel aan zichzelf kon veroorloven. Ik merk hierbij op dat als men de *Reinaert* zo leest hij gezien kan worden als een blijk van de reflexieve instelling van hovelingen, die volgens Elias een voor de hofcultuur kenmerkend verschijnsel is. Dit zou wel inhouden dat deze psychologische instel-

ling van de aan het hof levende individuen op een veel eerder tijdstip aangetroffen wordt dan men gewoonlijk aanneemt.

Beatrijs en tweefasenstructuur, de op 27 mei 1983 uitgesproken inaugurele rede van Van Oostrom, biedt nieuwe inzichten inzake de verhouding tussen de wereldlijke en de geestelijke cultuur aan de middeleeuwse hoven. De *Beatrijs* valt uiteen in twee gedeelten. Een non verlaat het klooster voor een jeugdliefde, wordt na zeven jaar door hem verlaten, waarna zeven jaren van tegenspoed en zonde volgen. Ze keert terug in het klooster, waar Maria al die tijd haar taak vervuld blijkt te hebben. In het tweede gedeelte wordt de gewetenscrisis van de heldin beschreven, die eindigt in haar biecht. Lang is er gestreden over de vraag of het tweede deel tot de oorspronkelijke *Beatrijs* hoort. Van Oostrom poogt die kwestie op te lossen door te kijken naar wat het publiek in 1374 van de tekst verwacht kan hebben. Dat publiek bestond uit aristocraten en wellicht ook uit leden van de hogere burgerij. Dit publiek was gewend aan de verhaalstructuren van de hoofse roman, in het bijzonder van de Arturroman. Daarin komen twee vormen voor, het 'entrelacement', een aaneenschakeling van episodes over verschillende figuren, en de vorm die in de Duitse literatuurwetenschap aangeduid wordt als 'Doppelweg'. In deze literaire vorm is er één hoofdpersoon, die in een eerste queeste een succes behaalt en aan het hof terugkeert met een geliefde, waarna het bereikte evenwicht verstoord wordt en een tweede queeste noodzakelijk is. Deze Doppelweg kenmerkt ook de *Beatrijs*. De biecht in het tweede deel weerspiegelt de gebeurtenissen in het eerste deel. Maar deze voor de Arturroman kenmerkende structuur wordt toegepast met het doel de toehoorders die het genre kennen te bereiken met een andere, een geestelijke boodschap. Daarbij gaat het niet alleen om de gunst van het literaire publiek, maar ook om het uitdragen van een levensvorm. Aristocraten leefden in de wereld of in een klooster. Tussen de bevolking van de kloosters en de wereldlijke aristocratie bestonden veel soorten betrekkingen die tot spanning konden leiden. De *Beatrijs* speelt daarop in. De dichter kent zijn gehoor, kent de aan het hof geldende literaire conventies en maakt daarvan gebruik om te betogen dat het klooster te verkiezen is boven het hof. In de Arturroman is het hof het centrum dat tijdelijk verlaten wordt; de buitenwereld, die in de queeste doorgetrokken wordt is het milieu van de dorpers, die buiten de civilisatie van het hof staan. In de *Beatrijs* heeft het klooster deze centrumfunctie en is het hof de buitenwereld, waarin de heldin tijdelijk verblijft. Zo wordt de betekenis van het hofleven gerelativeerd vanuit een religieus standpunt.

Van Oostrom kwam tot zijn resultaat door de *Beatrijs* niet te zien als een geïsoleerd kunstwerk, maar als een van de teksten die voor het publiek aan het hof bestemd waren. Hij besluit zijn rede met een pleidooi voor een literatuurgeschiedenis die niet alleen opereert met een typologie van genres, maar ook oog heeft voor de publieken van deze teksten. Door lezing van zijn rede wordt men andermaal doordrongen van de veelvormigheid van de contacten tussen de cultuur van de kloosters en die van de hoven, wel verschillend, maar geen gescheiden werelden. Dit inzicht sluit goed aan bij wat het historisch onderzoek naar dit fenomeen langs andere wegen aangetoond heeft. Het belang van deze soort literatuurgeschiedenis voor de mentaliteitsgeschiedenis is evident.

A. van Nieuwenhuysen, *Les finances du duc de Bourgogne Philippe le Hardi (1384-1404). Economie et politique* (Faculté de philosophie et lettres LXXX; Brussel: Editions de l'université de Bruxelles, 1984, 556 blz., Bf590,-, ISBN 2 8004 0838 3).

Een geschikter en bekwaamer persoon om een boek zoals dit te schrijven zal moeilijk te vinden zijn. Het is al bijna dertig jaar geleden dat, in 1957, de eerste bijdrage van Andrée van Nieuwenhuysen aan onze kennis van de financiën van Filips de Stoute werd uitgegeven. Later werd zij degene die grotendeels verantwoordelijk was voor de prachtige delen van de *Ordonnances* van Filips, die respectievelijk in 1965 en 1974 door de Belgische Koninklijke Akademie werden uitgegeven. Zij heeft de vriendschap, het advies en de hulp van de grote figuren in hedendaagse Belgische Bourgondische studies, sommigen nu helaas overleden, gekregen; bijvoorbeeld Arnould, Bartier, Bonenfant en Prevenier. Bovendien heeft zij een loopbaan in het Algemeen Rijksarchief te Brussel gehad, waar zij voornamelijk bezig is geweest met het inventariseren van familie-archieven. Haar inventaris van de belangrijke archieven van Lalaing is in 1970 gepubliceerd.

Het hier gerecenseerde boek is duidelijk geschreven en zeer goed ingedeeld. Misschien is het inderdaad zó goed opgezet dat de lezer een misleidende indruk van eenheid kan krijgen. Men kan gemakkelijk denken dat de financiën en het financiële bestuur van Filips de Stoute een enkele eenheid vormde, want de plaatselijke verschillen tussen gebieden verdwijnen onder de algemene titels zoals landbouw of recht die hier gebruikt worden. De auteur stelt niet de vraag of de financiën van Filips een eenheid vormden en, zo ja, op welke manier, maar zij neemt het zondermeer aan. De algemene indeling van haar boek is tamelijk oorspronkelijk. Het is in tweeën verdeeld; het eerste deel gaat over 'l'ordinaire', of gewone inkomsten, en het tweede gaat over 'l'extraordinaire', of buitengewone inkomsten, voornamelijk bedden, én buitengewone kosten, voornamelijk veldtochten, gebouwen en de kosten van het hof. Dus, geen verdeling tussen ontvangsten en uitgaven, maar wel tussen het gewone, dat volgens de auteur een kwestie van economie is, en het buitengewone, dat een gevolg van de politiek is. Over het algemeen werkt deze verdeling goed, maar er blijven problemen, bijvoorbeeld de plaatselijke kosten komen in de tweede helft van het boek voor, hoewel het gewone kosten zijn.

De echte waarde van dit boek ligt niet in de oorspronkelijkheid ervan. Er staat niets nieuws in; er zitten geen verrassingen in. De waarde ligt in de nuttige manier waarop alle gegevens over allerlei gebieden verzameld zijn: zowel landbouw, als beken en bossen, moerassen en polders, justitie, munten, markten enz. De rijkdommen van de hertog komen allemaal onder de loep. Maar het boek heeft zijn grenzen. De auteur is afhankelijk van zijn bronnen: dat zijn de rekeningen. Verder dan deze bronnen gaat zij niet. Dus is haar verhaal meer kwantitatief dan kwalitatief. Zij vertelt ons bijvoorbeeld over de hertogelijke konijnenparken, maar slechts in verband met de inkomsten ervan; in haar boek kunnen wij geen goed beeld krijgen van die parken. Hoe zagen zij eruit? Wat precies waren deze 'garenes'? Hoe werkten zij eigenlijk? Er zijn andere niet verklaarde dingen, bijvoorbeeld de 'saunerie' te Salins en ook de tollens en de munten. Binnen haar bronnen doorziet de auteur alles met een doordringende klaarheid; buiten de bronnen kijkt zij niet.

Tenslotte moet de lezer gewaarschuwd worden dat dit boek in wezen slechts een half boek is, en men kan terecht de waarde van dit aparte deel betwijfelen. Van